

О. І. Борзенко

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Декадентські тенденції в ліричній поезії Лесі Українки

Борзенко О. І. Декадентські тенденції в ліричній поезії Лесі Українки. Статтю присвячено осмисленню декадентських тенденцій у ліриці видатної української поетеси Лесі Українки. Враховано особливості літературної епохи модернізму. Схарактеризовано вияви мотиву смерті в її ранній творчості. Особливу увагу звернено на взаємодію в ліриці Лесі Українки мотивів смерті і краси, розглянуто характерну для декадансу образність.

Ключові слова: *лірика, модернізм, декаданс, мотив, символ.*

Борзенко А. И. Декадентские тенденции в лирической поэзии Леси Украинки. Статья посвящена осмыслению декадентских тенденций в лирике выдающейся украинской поэтессы. Учтены особенности литературной эпохи модернизма. Дана характеристика проявлениям мотива смерти в ее раннем творчестве. Особенное внимание обращается на взаимодействие в лирике Леси Украинки мотивов смерти и красоты, рассматривается присущая декадансу образность.

Ключевые слова: *лирика, модернизм, декаданс, мотив, символ.*

Borzenko O. I. The tendencies of decadence in the lyric poetry of Lesya Ukrainka. In this article the tendencies of decadence in the poetry of Lesya Ukrainka are explored. A problem is explored in close communication with the features of culture of modernism. The displays of motif of death in early creation of poetess are explored also. To the comprehension of motif of beauty in the lyric poetry of Lesya Ukrainka the special attention is spared.

Keywords: *lyric poetry, modernism, decadence, motif, symbol.*

В останні два десятиліття мистецька спадщина Лесі Українки перебуває у центрі уваги літературознавців. Низку розвідок присвячено встановленню її зв'язків із раннім українським модернізмом [2; 5]. Водночас деякі аспекти означеного питання осмислені недостатньо. Зокрема, поза увагою вчених залишаються декадентські мотиви творчості поетеси. Завданням пропонованої студії є розкриття ролі декадентського складника в її ліриці останнього десятиліття XIX ст.

Сучасна наука не пропонує чіткого й однозначного визначення декадансу. Його зазвичай трактують як течію в мистецтві й літературі кінця XIX – поч. XX ст. й найчастіше співвідносять із символізмом (неоромантизмом). Головні ознаки декадансу – опозиційність до натуралізму й реалізму, індивідуалізм, культ краси, пріоритет духовних цінностей на противагу міщанській моралі, інтерес до небуття і смерті [4; 10]. Навряд чи правомірно говорити про декаданс у чистому вигляді. Це визнавала й сама Леся Українка. «Символізм і декадентство де в чому случайно зійшлись» [8:32], – писала вона.

Інтерес до декадансу поетеса майже не декларувала, однак її художня практика засвідчує виключну увагу до мотивів краси і смерті. Не випадково деякі літературні критики звинувачували Лесю Українку в декадентстві. Один із її листів містить іронічний коментар із цього приводу: «Сфремов і Спросили в мене вірші до збірника в пам'ять Котляревського (прийшла коза до воза! Бояться, що їх критики з'їдять, коли вони «декадентку зловредную» пропустять!» [7:34].

Що означало в ті часи називатися «зловредною декаденткою», частково прояснює екскурс до культурного контексту доби. Найбільш показовою у зв'язку з цим є реакція І. Франка на статтю В. Щурата «Літературні портрети. Д-р Іван Франко» (критик відзначив високий естетичний рівень збірки «Зів'яле листя», що було сприйнято як обвинувачення в декадансі). Ніби виправдовуючись, І. Франко писав: «Який я декадент? Я син народа, / Що вгору йде, хоч був запертий в льох. / Мій поклик: праця, щастя і свобода, / Я є мужик, пролог, не епілог» [1:62].

Відтак і не дивно, що Леся Українка публічно не виявляла свого зацікавлення декадансом. Водночас уже в ранній творчості вона художньо засвоює окремі декадентські мотиви. Поезії «Натура гине – вся в оздобах, в золоті...» та «Дивлюся я на смерть натури, і благання...», зображуючи осіннє вмирання природи, запроваджують тему красивої, навіть «розкішної» смерті: вона «спокійна» і «тиха»; важливу роль відіграє

образ «білої снігової труни» [6:79] як символ смерті-забуття. Майже декадентська естетизація смерті була сміливим художнім кроком поетеси – приблизно тоді П. Грабовський, засуджуючи прихильників «чистого мистецтва», декларував: «Я не співець чудовної природи / З холодною байдужістю її; / З ума не йдуть знедолені народи, – / Їм я віддав усі чуття мої» [1:139].

У Лесі Українки природа «холодна» і «байдужа» лише на перший погляд. За авторською емоційною стриманістю приховується складне й сильне переживання, яке вражає образною глибиною. У вірші «Дивлюся я на смерть натури, і благання...» наперед виходять роздуми, навіяні спогляданням осіннього згасання природи, із яких випливає образ бажаної смерті, яку слід «виблагати» у долі: «Щоб і мені дала кінець такий, / Щоб я була спокійна в час конання» [6:226]. У життєвому фіналі найбільше цінуються самотність і спокій, внутрішня готовність без страху прийняти останні хвилини свого земного шляху. Навмисне приховування емоцій виступає ознакою «гідної» поведінки героїні («і так наш світ повитий горем та журбою» [6:226]): «Нехай побачу я в смутні для мене дні / Утіху щирую та усміхи ясні. / Темноти й смутку досить і в труні» [6:226].

Звертаючись до мотиву мистецтва, Леся Українка майже завжди пов'язує його з мотивом смерті. Її лірична героїня не конкретизує причину своїх депресивних станів, а лише говорить про розчарування, безсилля, душевну втому, внутрішню спустошеність. Мовляв, життя пов'язане із низкою утрат: свіжості сприйняття світу, юнацьких солодких ілюзій, примарних планів на майбутнє тощо.

Свої найтяжчі хвилини переживає лірична героїня твору «До музи»: «Бо знов перемогла мене ворожа сила, / Знов подолана я, не маю сил до бою...» [6:120]. Муза – союзниця в нерівній боротьбі, її підтримка вказує на єдино можливий вихід у складній ситуації: втомлена і знесилена героїня поринає в духовні сфери як особливий простір, непідвладний «ворожій силі». Оце «знов» («знов перемогла мене ворожа сила») вказує на постійну боротьбу, яку доводиться вести героїні, а її гідний спокій свідчить про продумане (вистраждале) рішення «жити думкою», духом, творчістю.

Якщо втома й безсилля у вірші «До музи» лише опосередковано залучають тему смерті, то в поезії «То була тиха ніч чарівниці...» ця тема є головною (на думку М. Драй-Хмари, точніше було б говорити про мотив самогубства [3:97]). Смерть вражає моторошною близькістю, але це слово жодного разу не згадується. Діє сила табу, зумовлена почасти архаїчними страхами, почасти

самою природою поетичного вираження, що віддає перевагу недовомленості, «промовистому мовчанню». Інтимність і спокій зображуваної ночі порушується зірницею: межовий час максимально увиразнює внутрішню драму: «Я змаганням втомилась кривавим, / І мені заспівати хотілось / Лебедину пісню собі» [6:120]. Розпач, утома від кривавого змагання, нарешті, «лебедина пісня». Пік емоційної напруги посилюється контрастною колористикою без напівтонів. Важливим для вираження основної теми є контраст між тишею, спокоєм ночі та звуками розпачливого серця. Драма героїні не стільки висловлюється, скільки вимальовується з окремих штрихів, промовистих художніх деталей, у яких, як у мозаїці, проступає виразно присутність смерті.

У вірші «Ave Regina!» домінує тема творчості, служіння красі. Заголовок відсилає до католицького літургійного співу («Ave Regina...», або «Радуйся, Царице...» – так званий богородичний антифон), однак високу літургійну патетику поетеса спрямовує до музи, стилізовано молитовне звернення до якої починає з «Безжалісна музо! куди ти мене завела?», а завершує словами «Радуйся, ясна царице, бранка вітає тебе!». Відтак творчість осмислюється як особлива релігія, поклоніння «безжалісній» богині, котра вимагає жертвоприношень і повного самозречення:

Ти квітами серця мого дорогу собі устелила,
І кров'ю його ти окрасила шати свої,
Найкращі думи мої вінцем золотим тобі стали,
Ти, горда цариця, мене повела за собою,
Мов бранку-невільницю в ході своїм тріумфальнім [6:147].

Муза – язичницька богиня, що вимагає жертв, беручи в полон і змушуючи до безвідмовного служіння. Поезія уподібнюється до ритуального чину, якому підпорядковано все – свого роду символічна смерть «старої людини» й народження неофіта.

Тематично найближче до розглянутого твору стоїть вірш «Як я люблю оці години праці». Тут також поезія має характер релігійного служіння. Авторка одразу ж залучає сакральний код: «Врочиству одправу починаю / Перед моїм незримим олтарем» [6:253]. Ця піднесена «відправа» припадає на нічний час, бо саме тоді героїня одержує «силу» і здатність творити. Години нічного забуття у високій одержимості творчістю залишають по собі видимі ознаки втрати: «А ранком бачу я в своїм свічаді / Біде обличчя і блискучі очі» [6:253]. Ці знаки є не просто свідченням хворобливого виснаження – так непрямо до теми краси долучається тема смерті (в означеному контексті дзеркало можна трактувати ще й як межу, що веде в інобуття, – тут варто згадати зізнання самої поетеси індивідуально-психологічного характеру: «...а часом, в хвилини подраз-

нення нервового, щось одзивається, як, наприклад, страх дзеркал вночі...» [7:324]).

Творчість сприймається як неминучість: попри усвідомлення згубних для фізичного здоров'я наслідків поетичного забуття, героїня стверджує – «як я люблю оці години праці». Поклоніння красі погоджується з любов'ю і смертю – декадентський контекст, який посилюється підкресленням демонічної природи творчості у відступі про перелесника: фольклорна версія про демона любові і краси увиразнює момент нездоланної, майже еротичної залежності героїні від мистецького чину.

У циклі «З пропащих років» лірична героїня, відчуючи близьку присутність смерті, намагається осмислити свій межовий стан. Мотиви самотності і прощання визначають загальний настрій поезії «Я знаю, так, се хворії примари...», а символічна образність дозволяє дистанціюватися від хвилинних емоцій і говорити про смерть як культурний феномен. Після глибоко особистісного «Не час мені вмирати, не пора, / Та налягли на серце чорні хмари / Лихого пречуття, душа моя вмира» [6:151] залучаються культурні коди, пов'язані зі смертю: мрії переносять героїню «в дивний, мовчазний край» [6:151], де посмертний простір постає як «плакучих верб і кипарисів гай» [6:151] – авторський варіант райського саду. Тема смерті реалізується також у стилізованому поховальному обряді, де в ролі «плакальниць» виступають «жалібниці-мрії» та нещасні «пісні-сироти»; тут смерть поєднується із творчістю.

У поезії «Обгорта мене туга, болить голова...» творча криза – це утрата колишнього нахнення, постійного спілкування з музою («Я ж без неї тепер така самотна...» [6:151]). Хвороба, відчай, наближення смерті максимально звужують суб'єктивне сприйняття простору, формують хворобливий стан, близький до клаустрофобії («Стіни й стеля гнітять, мов темниця...» [6:151]). Свій настрій героїня виражає через порівняння – «сеє лихо моє, мов туман восени...» [6:151]. Туман постає символічним відповідником якщо не смерті, то особливого межового передсмертного простору, куди не доступиться муза: «Навіть муза боїться вступити сюди, / В сей осінній туман небарвистий...» [6:152]. Муза – уже не всевладна цариця: її зображено в більш інтимному, мінорному ключі: «Молода моя муза, і горда, й смутна, / Жалібниця-порадниця тиха...» [6:151]. Для героїні її творчість є ще й символом останньої надії, яке єднає її зі світом, навіює думки про можливість чудесного порятунку:

Вабить, кличе далека муза мене,
Мов гарячка наводить примари,

А навколо туман, наче море сумне...
Чом його не розвіють сі чари? [6:152].

Перебування на межі, гнітюче відчуття замкненого простору, безцільне «блукання в тумані» – так позначено «пропащі роки», непростий період глибокої душевної кризи в житті поетеси. Зберігаючи риси «людського документа», ця поезія водночас добре узгоджується з декадентським комплексом краси і смерті, характеризується високою художністю, майстерним використанням символічних образів.

Відблиск смерті постійно з'являється в поетичних творах Лесі Українки, постаючи переважно у «високому» контексті. Вірш «Хотіла б я уплисти за водою» під цим оглядом є одним із найбільш цікавих. Про смерть не міститься жодної прямої згадки, однак усю образну систему підпорядковано вираженню цього мотиву, що погоджується з мотивами краси й безумства. У вірші Лесі Українки смерть бажана і красива:

Хотіла б я уплисти за водою,
немов Офелія, уквітчана, безумна.
За мною вслід плили б мої пісні,
хвилюючи, як та вода лагідна,
все далі, далі... [6:192].

Міфологічний образ ріки смерті (забуття) поєднується з відсиланням до відомої «безумної» героїні В. Шекспіра. Вмирання як занурення в лагідні річкові хвилі у супроводі квіток-пісень зображено водночас величним, сумним і світлим. Це перехід в інобуття, поступове знищення людини, після якої залишаються лише знаки – квіти-пісні серед білих водяних лілей чарівної ріки:

Плили б вони, аж поки
в яку сагу спокійну не прибились

до білих водяних лілей, – там стали б.
Схилилися б над сонною водою
беріз плакучих нерухоми віти;
у тихий захист вітер би не віяв;
спускався б тільки з неба на лілеї
і на квітки, що я, безумна, рвала,
спокій, спокій... [6:193].

Повтор в останньому рядку (у цьому контексті – евфемізм, відповідник смерті-забуття), корелюючи з низкою інших образів, актуалізує ще й мотив вічності, важливий для уточнення змісту твору. Поетеса змалювала образ привабливої смерті – це не лише «безумне» прощання зі світом, а й стилізований поховальний обряд, сповнений краси й величі.

Підбиваючи підсумки, зазначимо, що вже в останньому десятилітті XIX ст. в поезії Лесі Українки формується амбівалентне ставлення до смерті. Частково своє захоплення життям поетеса переносить на смерть як вирішальний життєвий етап, який слід приймати спокійно й гідно – звідси прагнення піднятися над страхом перед руйнівною дією смерті, подолати його духовним зусиллям. Водночас Леся Українка виявляє особливу увагу до символічного змісту смерті. Творче забуття виступає для неї еквівалентом тимчасової смерті: служіння красі в певному сенсі є виходом в інобуття, у таємниче «задзеркалля»; таке служіння має й еротичний підтекст, воно передбачає граничні, немов у високому коханні, самопожертву й самозречення.

Подальше вивчення декадентських тенденцій у творчості Лесі Українки сприятиме повнішому і глибшому розкриттю естетичних пріоритетів видатної поетеси.

Література

1. Антологія української поезії : у 6 т. — К. : Дніпро, 1984. Т. 3. : Українська дожовтнева поезія. — 1984. — 303 с.
2. Гундорова Т. Проявлення Слова. Дискурсія раннього українського модернізму: Постмодерна інтерпретація / Гундорова Тамара. — Л. : Літопис, 1997. — 297 с.
3. Драй-Хмара М. Леся Українка. Життя і творчість / Михайло Драй-Хмара // Літературно-наукова спадщина. — К. : Наук. думка, 2002. — С. 35—151.
4. Наливайко Д. С. Искусство : направления, течения, стили / Д. С. Наливайко. — К. : Мистецтво, 1985. — 365 с.
5. Павличко С. Д. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. — К. : Либідь, 1997. — 360 с.
6. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1975. Т. 1: Поезії. — 1975. — 447 с.
7. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1975. Т. 11 : Листи (1898—1902). — 1978. — 478 с.
8. Українка Леся. Зібрання творів : у 12 т. / Леся Українка. — К. : Наук. думка, 1975. Т. 12 : Листи (1903—1913). — 1979. — 694 с.
9. Яременко В. Панорама української літератури XX ст. / В. Яременко // Українська мова та література. — 2001. — № 11. — 2001. — С. 9—22.